

ETNOLOGIA ȘI MUZEELE ETNOGRAFICE DIN POLONIA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ*

Ioana REPCIUC**

Abstract

The paper presents a few personal considerations on the author's visit to ethnological institutions in Poland. Information about the state of art of ethnology and cultural anthropology in this country are connected with its history, geography, ethnical and religious diversity that influenced Poland's cultural development over the centuries. The 19th century discovery of the peasant's role in shaping the Polish culture, intellectuals' interest for folk culture and art are continued by the interwar and post-war schools of domestic ethnology and folkloristics. Contemporary Polish debates over the most relevant names and methodological paths that the discipline should follow are also mentioned and analyzed in connection with how they impact the activity and ideology of local museums of ethnography. The history and current exhibitions of two of the most important museums of ethnography in this country (The State Ethnographic Museum in Warsaw and "Seweryn Udziela" Museum of Ethnography in Cracow) are discussed.

Keywords: Poland, ethnology, cultural anthropology, ethnographic museum, Warsaw, Cracow, new museology, ethnographic exhibition, ethno-education.

Cuvinte-cheie: Polonia, etnologie, antropologie culturală, muzeu etnografic, Varșovia, Cracovia, noua muzeologie, expoziție etnografică, etno-educație.

Am ajuns prima dată în Polonia în octombrie 2015, odată cu toamna friguroasă care se așeza printre zidurile reci ale clădirilor gotice și renaștentiste din piața centrală a Cracoviei. E o pierdere că în zilele noastre comodul traseu aerian pe care-l alegem să călătorim spre alte părți ale lumii ne privează de traversarea graduală a teritoriului care ne desparte de tărâmul străin.

M-am limitat la a-mi imagina că, plecând de la Iași înspre nord, traversam ultima parte a Carpaților noștri, pentru a urma apoi arcul lor ucrainean, peste Transcarpatia și apoi Galiția, trecând granița în dreptul Beschizilor joși. Mi-am închipuit apoi cum aș fi trecut prin acea regiune

* Lucrarea a fost realizată datorită Bursei de studii „Regina Jadwiga”, oferită autoarei de Universitatea Jagiellonă din Cracovia pentru anul universitar 2015-2016.

** Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași – România.

dintre Polonia, Ucraina și Slovacia de impresionantă diversitate etnică și culturală datorată rutenilor, valahilor, ucrainenilor, germanilor locuind aici de secole, alături de polonezii majoritari astăzi.

Dealurile bogat împădurite, bisericile vechi de lemn, piețele centrale din micile orașe îmi erau toate interzise de eficientul mijloc de călătorie în care mă aflam. Îi invidiam pe călătorii de altădată, boierii și cărturarii moldoveni care vor fi străbătut aceste ținuturi în trăsuri sau pe cai, spre a căuta învățătură la prestigioasele școli poloneze, sau pentru a primi ajutor în războaiele cu turcii de la principii polonezi. Au fost urmași de intelectuali noștri interbelici plecați la studii în universitățile de aici; dintre aceștia se desprinde figura luminoasă a tânărului Petru Caraman, căruia itinerariile poloneze i-au oferit o deschidere esențială în cunoașterea culturii populare a slavilor apuseni.

Când ajungi în Polonia, apa mare a Vistulei (fig. 1), care, după cum spunea Grigore Ureche, „trece pe la Cracău și să pogoare pre la Varșav și la Torunea și la Gdansca dă în Marea Albă”¹, te conduce spre marile orașe poloneze. Cracăul, cum îi spune cronicarul, este capitala veche a Poloniei regale, unde istoria disciplinelor etnologice se împletește cu meritele întemeietorului Muzeului de Etnografie, cu vechiul Institut de Etnologie al Universității Jagiellone, cu cercetările de teren ale lui Moszyński, fără a putea fi uitat nici faptul că numele lui Malinowski se leagă în mod esențial de acest prim oraș al educației sale.

Prima impresie pe care mi-a produs-o impozantul muzeu etnografic ce poartă numele lui Seweryn Udziela, folcloristul amator care i-a oferit prima direcție, avea să fie reevaluată și transformată pe parcursul vizitelor mele ulterioare în cele din alte orașe și sate ale Poloniei. Stilul clasic, așezarea judicioasă, inventarul valoros de obiecte, fotografiile, machete, sunete și imagini video alese după principiile etnografice consacrate sau ciclurile rituale recunoscute cu care m-a întâmpinat această instituție înființată acum mai bine de un secol nu anunța nimic din valul de prefaceri în care se găsește de câteva decenii etnologia din țara vecină.

De la istoria polonezilor la interesul pentru studierea culturii țărănești

Așezarea geografică a națiunii poloneze, între populații germanice și slave, dar mai ales deschiderea platoului nord-european și

¹ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediția a II-a, revăzută. Text stabilit, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 83.

văilor râurilor care permiteau pătrunderea atacatorilor explică frontierele relative și schimbătoare din acest areal. Libertatea de mișcare a negustorilor, a cotropitorilor și nomazilor a contribuit la influențele diverse sesizabile în ansamblul culturii poloneze moderne.

Cultura prusacă și austriacă a încurajat urbanizarea timpurie a unor centre comerciale și a influențat dezvoltarea artizanatului și a meșteșugurilor, arhitectura și obiceiurile burgheze, dar expansiunea cavalerilor teutoni a reprezentat un constant pericol pentru autohtonii acestor meleaguri. Totuși, se consideră că încercările periodice de stabilire a hegemoniei germane a încurajat de fapt impunerea unor puternici lideri locali, cum au fost principii Boemiei, ai Ungariei și, desigur, dinastiile poloneze.

Mândrindu-se cu un patrimoniu cultural de o mare vechime, polonezii s-au opus pe rând teoriilor istorice adiacente propuse de vecinii germani sau slavi care au încercat să-i plaseze sub descendența lor. „Școala autohtonă” a istoriografiei poloneze a acreditat idei protocroniste, susținând că națiunea poloneză s-a creat și a locuit fără încetare între Odra și Bug, aceasta rezultând în filiație directă tocmai din triburile proto-slave.

Același teritoriu însă era vizat de Școala veche prusacă de istorie ca aparținând leagănului de formare a poporului german². Dinspre est, polonezii au resimțit pericolul de a fi incluși în marea familie slavă condusă de ruși, mai ales în urma popularizării teoriilor panslaviste de sub influența cărora polonezii au ținut să se detașeze. Tendințele de impunere a purității etnice au fost accentuate de numărul impresionant al familiilor nobiliare – așa-numita *Szlachta* – de pe teritoriul polonez, al căror rol istoric în impunerea monarhilor, apărarea libertăților aristocratice și în conservarea patriotismului local s-a dovedit a fi determinant (fig. 2).

Lăsând la o parte teoriile de acest gen, teritoriul polonez era locuit la începuturile epocii moderne de un amestec eterogen de nobili polonezi, țărani slavi, orășeni germani, negustori evrei și armeni. Din punct de vedere confesional, catolicii au locuit pașnic alături de luterani, unitarieni, evrei, monofiziți, tătari musulmani, greco-catolici. Limba poloneză (cu versiuni dialectale ca varianta *cașubă* în Pomerania sau cea munteană – *góralski*, în Galiția), s-a vorbit în multe regiuni alături de germană, lituaniană, idiș, ruteană, rusă, belorusă, ucraineană.

² Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland*, Oxford University Press, 2005, p. 248.

Împărțită între Rusia, Prusia și Austria în 1772, Uniunea Polono-Lituaniană decade din rolul său politic și cultural jucat în zonă, anulându-i-se suveranitatea statală în 1795. Revoltele naționaliste și planurile patrioților polonezi care încercau să construiască strategii de recăpătare a independenței au reprezentat o constantă a secolului al XIX-lea. Rămasă sub dominația Austriei, Galiția poloneză a jucat un rol important în aceste planuri și în consacrarea culturii populare a acestui popor.

În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, „primăvara națiunilor” se manifestă în Polonia divizată prin atragerea țărănimii galițiene spre idealurile patriotice și se trezește interesul intelectualilor față de cultura populară. Lipsiți de succes în numeroasele lor încercări de revoltă împotriva conducerii străine și de restabilire a statului polonez, nobilii autohtoni, *Szlachta*, speră să găsească în țărani un sprijin pentru cauza națională, promițându-le în schimb emanciparea din iobăgie.

Patriotismul împărtășit de proprietarii de pământ și cei care-l lucrau va conduce, cred istoricii, la o veritabilă „descoperire a țaranului” în calitatea sa de simbol al continuității culturii poloneze arhaice. Primii etnografi, care aparțineau cercurilor aristocratice și intelectuale, au contribuit la schimbarea imaginii asupra societății poloneze, care nu a mai fost percepută ca dominată de elite, ci una mai inclusivă, mai organică³.

În Polonia împărțită, înțelegerea rolului culturii populare în păstrarea vie a spiritului național a avut un rol esențial. Unul dintre primii intelectuali care-și propune o misiune pentru salvarea acesteia este Oskar Kolberg, un intelectual cu studii de muzicologie (și chiar coleg de școală cu Chopin în Varșovia anilor '20 ai secolului al XIX-lea), care a cules material folcloric din toate zonele locuite de polonezi, fie că acestea există sau nu astăzi între granițele Poloniei.

Opera sa, începută în 1857 și publicată în întregime abia postum, însumează 85 de volume. În ciuda apartenenței acestei întreprinderi la o viziune ce ar putea să pară astăzi revolută, recunoașterea contribuției lui Kolberg aparține deopotrivă actualității, fiindcă în 2014, când folcloriștii din vechea școală au sărbătorit 200 de ani de la nașterea marelui culegător de folclor, *Sejm*-ul (Parlamentul polonez) a decretat sărbători naționale dedicate acestei figuri exponențiale, sub egida „Anul Kolberg”.

³ Keely Stauter-Halsted, *The Nation in the Village. The Genesis of Peasant National Identity in Austrian Poland, 1848-1914*, Ithaca-Londra, Cornell University Press, 2001, p. 101.

În 1871, datorită dificultăților de trai în Varșovia aflată sub stăpânire rusească, incapabil să găsească sprijin pentru proiectele sale etnografice, Kolberg părăsește capitala pentru a se stabili într-o suburbie a Cracoviei, un centru academic mult mai deschis acestei discipline, unde, atât la nivelul instituțiilor, cât și la cel al amatorilor de artă și cultură populară, situația se prezenta mai favorabilă decât în restul Poloniei. Există aici sediul central al Academiei Poloneze de Științe, care înființase în 1873 o Comisie de Antropologie a cărei Secție de Etnologie va fi prezidată chiar de Kolberg începând din 1874.

Din momentul sosirii sale în Cracovia, cercetările intense de teren sunt continuate de către Kolberg, în același timp el fiind la curent cu recente dezvoltări din câmpul internațional al preocupărilor pentru cultura populară. De pildă, etnograful polonez are ocazia să viziteze faimoasa Expoziție Universală de la Paris din 1878. Inspirat poate de aceasta, va organiza el însuși o expoziție etnografică în satul Kołomyja⁴ din regiunea huțulă – ca un act prin care încheie campania de teren desfășurată în Pocuția în perioada 1867-1880⁵. De asemenea, Kolberg contribuie la editarea primelor publicații cu profil etnologic de limbă poloneză: „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” (din 1877) și „Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny” (din 1887).

Mormântul lui Kolberg din celebrul cimitir Rakowicki din apropierea centrului Cracoviei, considerat un veritabil panteon al intelectualității poloneze, arată că varșovianul Kolberg a rămas pentru eternitate aproape de inima acestui oraș.

Prezența și activitatea lui Kolberg îi va fi inspirat pe etnografii amatori din regiune și va conduce la eforturile conjugate ale acestora materializate prin înființarea Societății Etnologice Poloneze (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze) în 1895 la Liov (în poloneză Lwów). Imediat după moartea lui Kolberg, un inspector școlar din Cracovia, Seweryn Udziela, susținut de alți intelectuali, fie profesori universitari, fie preuniversitari, dar și simpli funcționari publici, vor începe să discute despre necesitatea unei asociații dedicate cunoașterii și promovării culturii populare.

⁴ Colomeea, în limba română, localitate în nordul Bucovinei, astăzi în Ucraina.

⁵ În „Ruś Karpacka”, cz. I. *Dziela wszystkie*, tom 54. Z rękopisów opracowali A. Demartin, B. Linette i M. Tarko, Wstęp O. Gajkova, rec. i konsultant W. Kuraskiewicz. Red.: M. Tarko, Wrocław-Poznań, 1970, Ss. LXXIV, 340, ilustr. 1 tablica kolor.

Interesant este faptul că, în actul de înființare redactat în 1895, se menționează planurile de a investiga nu doar obiceiurile poporului polonez, ci și pe cele ale popoarelor învecinate. Se subliniază, de asemenea, imperativul organizării unui muzeu care să ilustreze adecvat diversele ipostaze ale vieții rurale⁶. Filiale ale Societății se vor deschide în următorii ani în multe alte orașe, în special din Galiția.

Până la dezvoltarea unor teorii complexe dedicate cercetării culturilor folclorice europene, polonezii au stat sub incidența evoluționismului dominant în antropologia occidentală încă din preajma anului 1870. Erau traduși în poloneză Tylor, Spencer, Morgan și ideile acestor antropologi îi inspirau pe folcloriștii autohtoni. De exemplu, în 1901, la numai câțiva ani de la ediția englezească din 1892, Societatea Etnologică Poloneză publică traducerea cărții lui George Laurence Gomme, președintele Societății „Folklore” din Londra, intitulată *Ethnology in Folklore*. Modificarea titlului în polonă – *Folklor: podręcznik dla zajmujących się ludoznawstwem (Folclor: îndrumar pentru cum să se studieze cultura populară)* –, precum și sistematizarea didactică a materialului, arată că etnografii polonezi împărtășeau principiile evoluționiste și comparatiste ale omologilor lor occidentali. În curând aveau să apară și lucrări originale ale specialiștilor polonezi modelate de viziunea evoluționistă, cum a fost volumul din 1903 al lui Jan Karłowicz⁷, cofondatorul Muzeului de Etnografie din Varșovia.

Folclor, etnografie, etnologie sau/și antropologie culturală în Polonia modernă și contemporană

În secolul al XIX-lea, la începuturile interesului pentru cultura populară, influența evoluționismului antropologic se face simțită în studiul „antichităților proto-poloneze” raportate la moștenirea slavă timpurie. În 1854 este prima dată folosită denumirea de *ludoznastwo* de către poetul naționalist Ryszard Wincenty Berwiński într-un studiu despre literatura populară⁸.

Chiar înainte de utilizarea unui termen specializat, intelectualii de limbă poloneză discutau despre importanța înregistrării pentru generațiile viitoare a *obyczajów wspólstwa* („obiceiurilor

⁶ Zygmunt Kłodnicki, *The Centennial Anniversary of the Polish Ethnological Society*, în „Lud”, Lwów, vol. LXXIX, 1995, p. 10.

⁷ Jan Karłowicz, *Lud. Rys ludoznawstwa polskiego*, Lwów, 1903.

⁸ Ryszard Wincenty Berwiński, *Studia o literaturze ludowej ze stanowiska historycznej i naukowej krytyki*, t. I-II, Poznań, 1854.

populației”)⁹, printre care se numărau: elemente vestimentare, rituri la nunți și înmormântări, muzică și instrumente muzicale, cântece, povești și legende, magie și superstiții, practici legate de gospodărie, agricultură și creșterea animalelor, boli și mijloace de vindecare etc.

Ludoznastwo este echivalentul polonez al germanului *Volkskunde* sau al englezescului *folklore*, dar a intrat repede în concurență cu „etnologia” și „etnografia”¹⁰ ca denumiri alternative. Când am început să mă familiarizez cu problemele curente ale etnologiei poloneze, am observat că această dinamică a termenilor nu a fost pe deplin clarificată nici astăzi, așa cum o oarecare ambiguitate există încă și la noi.

Această competiție între un termen de origine slavă și cele de sursă latină occidentală oglindește și diferențele dintre viziunea tradițională autohtonă și cea occidentală, cea din urmă părând să se impună astăzi în etnologia sau antropologia culturală poloneză. Istoricii științelor etnologice poloneze au observat că instituțiile academice de profil din țara lor au ales mereu să folosească în denumirea oficială termenul de tradiție latină, considerându-l pe cel autohton legat de amatorii care au promovat arta și cultura populară începând din secolul al XIX-lea.

Janusz Barański critică această combinație ambiguă de „etnologie” și „antropologie culturală” și consideră că ea evidențiază o serioasă problemă de identitate a disciplinelor care se ocupă de studierea culturii populare în Polonia contemporană¹¹. De cele mai multe ori, preferința de a vorbi despre antropologie nu este acompaniată de un mod de tratare diferit de cel etnologic de tip clasic, ci se dovedește o etichetă atractivă, demonstrând dorința specialiștilor respectivi de renegare a unei metodologii anacronice și deplasarea spre paradigma occidentală.

Totuși, antropologii polonezi nu neagă până la capăt aportul școlii autohtone interbelice de etnologie, în cadrul căreia părinții domeniului au întreținut pertinent legăturile cu științele socio-umaniste

⁹ Hugo Kołłątaj, într-o scrisoare, din 1810, către Janow Maj, apud Zbigniew Jasiewicz, „Początki etnologii/antropologii kulturowej w Polsce. Poszukiwanie nazw dla zainteresowań badawczych i rodzącej się dyscypliny”, în vol. *Antropolog wobec współczesności. Tom w darze Profesor Annie Zadrożyńskiej*. Pod redakcją: Anna Malewska-Szałygin, Magdalena Radkowska-Walkowicz, Warszawa, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytet Warszawski, 2010, p. 38.

¹⁰ Tadeusz Wróblewski, *Z dziejów pojęcia etnografii*, în „Łódzkie Studia Etnograficzne”, Łódź, t. IX, 1967, p. 13.

¹¹ Janusz Barański, *New Polish Anthropology*, în „Studia Ethnologica Croatica”, Zagreb, vol. 20, 2008, nr. 1, p. 212.

occidentale, dezvoltând în același timp teorii și metode adaptate realităților poloneze. Evoluționismul, provenit din antropologia britanică timpurie, se transformă în evoluționismul critic conturat de Kazimierz Moszyński, metoda cantitativă este reprezentată de Jan Czekanowski, școala franceză de sociologie de Jan Stanisław Bystron. Adam Fischer și Stanisław Poniatowski au urmat metoda difuzionistă, iar spre o viziune fenomenologică s-a îndreptat Cezaria Baudouin de Courtenay Ehrenkretz Jędrzejewiczowa.

Deși a impus schimbări la nivel instituțional, perioada comunistă nu a însemnat modificări profunde ale metodologiei. O schimbare vizibilă este preferința pentru folosirea termenului „etnografie” – în sensul său din știința sovietică –, în locul celui de „etnologie”, care va dispărea oficial până în anii '70. De asemenea, așa cum s-a întâmplat și în alte republici comuniste din regiune, ideologii comuniști au sugerat etnografilor să studieze cultura țărănească din perspectiva unui supradimensionat conflict de clasă între „proletariatul rural” și nobilime¹².

Încercând să evite ingerințele regimului, etnologii polonezi au preferat o reclusiune în cercetările de teren, izolându-se de eventualele dezbateri teoretice prin care li s-ar fi impus viziunea materialismului dialectic¹³. Văzută de unii observatori ai etnologiei poloneze ca un avantaj, această retragere de bunăvoie din tratările teoretice a fost considerată de alții ca sursa reificării culturii populare și a rupturii faptului folcloric de natura sa complexă, istorică, socială, economică, simbolică¹⁴. Katarzyna Kaniowska vede acest tip de etnografie drept o simplă documentare fotografică a culturii de ieri, care devine astfel un neinteresant „album de fotografii”¹⁵.

¹² Kazimierz Dobrowolski, *Traditional Peasant Culture. An Attempt at a Theoretical Analysis Based on XIXth and XXth centuries sources from Southern Malopolska* (varianta în engleză a studiului *Chłopska kultura tradycyjna. Próba teoretycznego zarysu na podstawie materiałów źródłowych XIX i XX w. z południowej Małopolski*, publicat în „Etnografia Polska”, Warszawa, t. I, 1958, s. 19-56), p. 36.

¹³ Aleksander Posern-Zieliński, „Polish Anthropology under Socialism: Intellectual Traditions, the Limits of Freedom, and the New Departures”, în *Studying peoples in the people's democracies. Socialist era anthropology in East-Central Europe*. Edited by Chris Hann, Mihály Sárkány, Peter Skalník, Münster, Lit Verlag, 2005, p. 110, 114.

¹⁴ Mihał Buchowski, *L'anthropologie polonaise: état des lieux*, în „Ethnologie française”, Paris, vol. 40, 2010, nr. 2, p. 200.

¹⁵ Katarzyna Kaniowska, *Tradycja metodologiczna powojennej etnografii polskiej a ewolucjonizm*, în „Lud”, t. 68, 1984, p. 67-68.

Denunțând incapacitatea de renunțare la „primitivismul etnocentrist” care a dominat vreme de multe decenii etnologia din țara sa, antropologul Janusz Barański de la Institutul de Etnologie și Antropologie Culturală din Cracovia consideră că țărani din Europa de astăzi nu pot fi la nesfârșit ocrotiți de efectele civilizației prin exacerbara staticului existenței lor de către specialiștii culturii populare. Barański îl invocă în sprijinul afirmațiilor sale pe marele sociolog Jan Stanisław Bystroń, care atrăgea atenția încă din 1947, în a sa binecunoscută *Etnografia Polski*, asupra faptului că reminiscentele clare de idei și practici păgâne din cultura tradițională a ruralilor polonezi sunt, totuși, fenomene rare, iar în curând, în locul acestora va fi necesară orientarea exclusivă a cercetătorilor asupra compoziției dinamice de elemente culturale reflectată în viața oamenilor contemporani, astfel încât etnografia să se transforme treptat în „știința vie a unei comunități rurale variabile și, în mod constant, diverse”¹⁶. Într-un articol publicat în 2012, Barański afirmă că schimbarea inerentă a peisajului rural actual nu poate fi oprită nici de etnologie care-și imaginează Polonia sau România ca pe niște imense muzee în aer liber populate de personaje încremenite și scene idealizate din trecutul satului¹⁷.

Prima catedră de etnologie a fost creată, în Polonia împărțită, la Universitatea din Liov în 1910, altele similare apărând la universitățile din Varșovia (1916), Poznan (1919) ș.a.¹⁸ Includerea secțiilor de etnologie sub jurisdicția facultăților de istorie și arheologie, ca urmare a impunerii materialismului istoric de către regimul stalinist postbelic a rămas o realitate instituțională până astăzi, deși respectivele departamente s-au dezvoltat treptat, mai ales după căderea comunismului, în direcții separate de „istoria culturii materiale”, cum a fost numit domeniul sub comunism, apropiindu-se de viziunea și metodologia socio-antropologiei occidentale.

Astăzi, Institutul de Etnologie și Antropologie Culturală din Cracovia este subordonat Facultății de Istorie a Universității Jagiellone. Primele preocupări de etnologie au apărut aici de timpuriu, datorită geografului Wincenty Pol care a predat un curs de etnografie generală la vechea universitate cracoviană încă din 1851.

¹⁶ Jan St. Bystroń, *Etnografia Polski*, Warszawa-Poznań, Czytelnik, 1947, p. 23.

¹⁷ Janusz Barański, *On contemporary European and Polish Anthropology*, în „Our Europe. Ethnography – Ethnology – Anthropology of Culture”, Szczecin, vol. 1, 2012, p. 10.

¹⁸ Janusz Mucha, „Teaching Anthropology in Post-1989 Poland”, în *Educational Histories of Eastern European Social Anthropology*. Edited by Dorle Dracklé, Iain R. Edgar, Thomas K. Schippers, New York-Oxford, Berghahn Books, 2004, p. 83-84.

Însă abia în 1926, prin eforturile celui care avea să devină un specialist recunoscut pe plan internațional în domeniul cercetării comparative a culturii populare a tuturor popoarelor slave, profesorul Kazimierz Moszyński, a fost întemeiat un departament de etnografie slavă. După ce traversează faza de institut dedicat studiului istoric al culturii materiale, după modelul sovietic, institutul se va numi abia în 1995 „de etnologie”.

Prin adăugarea recentă a sintagmei „de antropologie culturală”, specialiștii din Cracovia vor să indice lărgirea domeniului de referință pentru programele de studiu realizate aici, dar și orientarea lor occidentală. Mai mult, am fost asigurată de către directorul de astăzi al Institutului, profesorul dr. Marcin Brocki, absolvent al Universității din Wrocław și specialist în aplicarea metodelor structuraliste și semiotice în cercetarea culturii rurale și urbane, că nu va trece mult până când instituția pe care o conduce se va numi doar Institutul de Antropologie Culturală.

Această nouă identificare este vizibilă și în cursurile oferite studenților; institutul cracovian dă o mare importanță așa-numitei *antropologia współczesności* („antropologie contemporană”) și, în consecință, insistă să analizeze manifestări care ies din sfera culturii rurale sau a folclorului, văzute ca teme vetuste și nefolositoare pentru explicarea fenomenelor complexe ale lumii contemporane.

Pe de altă parte, este necesar să precizez că actualul Institut de Arheologie și Etnologie din cadrul Academiei Poloneze de Științe, cu sediul principal la Varșovia, conservă încă asocierea, cel puțin administrativă, cu științele istorice, manifestându-se mai aproape de temele clasice ale cercetării culturii populare.

O schimbare de paradigmă, începută prin articolele-manifest ale unui grup de etnologi din Varșovia și Cracovia, publicate la sfârșitul anilor '70 în revista „Polska Sztuka Ludowa”, a fost continuată neîntrerupt în următoarele decenii prin deschiderea spre structuralismul francez și britanic, semiotică, hermeneutică, fenomenologie și, mai recent, spre poststructuralism și postmodernism. Astăzi, revista de lungă tradiție a fost redenumită pentru a reflecta mai adecvat viziunea înnoitoare și metodologiile eterogene împărtășite de editori și autori: „Konteksty. Antropologia kultury – Etnografia – Sztuka”.

Introducerea *contextelor* trimite la „descrierea densă” a lui Clifford Geertz și la ideea complexității culturii care trebuie analizată din multiple ipostaze¹⁹. Faptul că etnologii polonezi se plasează astăzi

¹⁹ Janusz Barański, *New Polish...*, p. 220.

pe o altă direcție decât predecesorii lor din „vechea școală” poate fi ilustrat, de exemplu, prin titlul unui volum omagial dedicat sociologului și etnografului Józef Burszta, publicat în 1994: *Pożegnanie paradygmatu? Etnologia wobec współczesności*²⁰ (*E încheiată paradigma? Etnologia și timpurile contemporane*).

Muzeul Etnografic din Varșovia

Unul dintre membrii fondatori ai Societății Etnologice Poloneze a fost și profesorul Jan Karłowicz. Lingvist de seamă, coautor al primului dicționar general al limbii polone, el a înțeles necesitatea unui muzeu etnografic în capitala teritoriului polonez divizat, astfel că va contribui decisiv la înființarea, în 1888, a unei astfel de instituții în Varșovia. Karłowicz avea preocupări etnografice și etnomuzicologice, dar mai ales era la curent cu numeroasele acțiuni de punere în valoare a culturilor primitive și populare în instituțiile și colecțiile europene.

Este cunoscut rolul esențial pe care marile expoziții industriale internaționale l-au avut la înființarea muzeelor etnografice. De pildă, polonezii participaseră cu o bogată colecție de costume populare la Expoziția Slavă de la Moscova din 1867, iar la Expoziția Internațională din Viena cu un ansamblu de modele de case rurale galițiene. Readuse în țară și păstrate cu grijă, ele devin de multe ori baza unor colecții muzeale.

Se pare că Jan Karłowicz a găsit inspirația necesară pentru înființarea instituției etnografice la Muzeul Regal de Etnologie (Königliches Museum für Völkerkunde) din Berlin, care fusese deschis în 1886, ca o continuare a colecțiilor tip *Kunstkammer* ale nobililor prusaci datând încă din secolul al XVII-lea. La Berlin, Karłowicz a avut ocazia să-l cunoască personal pe marele etnolog și naturalist Adolf Bastian²¹, primul director al muzeului berlinez și să se familiarizeze cu principiile introduse de acesta în studierea comparativă a culturii popoarelor.

Influența germană reiese și din faptul că primele colecții din Muzeul Etnografic din Varșovia au fost constituite din obiecte ale unor culturi non-europene (din Africa, Australia, Oceania, America Latină), unele fiind donate de naturaliști și călători polonezi participanți în

²⁰ *Pożegnanie paradygmatu? Etnologia wobec współczesności: studia poświęcone pamięci Profesora Józefa Burszty*. Pod redakcją: Wojciech J. Burszta, Jerzy Damrosz, Warszawa, Instytut Kultury, 1994.

²¹ Andrzej Rataj, *Ethnographic Museums in Poland: Between the Past and the Future*, în „*Annales Musei Ethnographiae*”, Budapest, vol. LXXXIII, 2001, p. 42.

mari expediții etnografice organizate de alte țări, cum au fost Bronisław Piłsudski, Jan Czekanowski, Stanisław Poniatowski sau Maria Antonina Czaplicka.

Legătura primei instituții muzeale poloneze cu expozițiile internaționale mai sus menționate se observă în denumirea sa inițială: Muzeum Przemysłu i Rolnictwa²² (Muzeul de Industrie și Agricultură). Începând din anii '20 ai secolului trecut, muzeul se îmbogățește cu exponate din teritoriile poloneze, dar și altele reprezentând cultura tradițională a minorităților conlocuitoare sau ale vecinilor slavi. Astăzi, muzeul situat în inima Varșoviei (fig. 4) se mândrește cu o colecție de aproape 300.000 de obiecte, doar o treime dintre acestea fiind acum expuse permanent sau temporar, pentru ca restul să fie adăpostite în depozite.

Istoria muzeului a fost întreruptă, cum a fost cazul multor altor instituții poloneze, de evenimentele din timpul celui De-al Doilea Război Mondial. Sediul instituției este devastat de bombardamente, astfel încât o mare parte din colecțiile sale au fost pentru totdeauna pierdute sau mutate în alte țări. Începând cu anul 1946 se fac primele eforturi pentru redeschiderea muzeului și refacerea colecțiilor. Într-un sediu temporar se va inaugura, în 1949, prima expoziție postbelică ce va fi dedicată costumului popular polonez. Abia în decembrie 1973 muzeul se va redeschide propriu-zis într-o altă clădire, aflată în proximitatea Universității din Varșovia și a reconstruitului palat regal.

Evoluând de la denumirea de Muzeum Kultur Ludowych (Muzeul Culturii Populare), care i-a fost dată în momentul revirimentului postbelic, și apoi, în 1955, de la Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej (Muzeul de Cultură și Artă Populară), instituția se numește, începând cu 1964, Państwowe Muzeum Etnograficzne (Muzeul Etnografic de Stat), considerându-se că actuala denumire reflectă atât statutul de instituție națională, cât și deschiderea sa spre cercetare.

Transformările complexe prin care a trecut muzeul varșovian sunt evidențiate astăzi în prima sală a expoziției permanente. Această galerie are funcția de a-i familiariza pe vizitatori cu istoria colecțiilor aduse în cadrul instituției prin diverse metode, de la donații individuale la mutarea directă a inventarului din alte muzee etnografice poloneze, de la cadouri oferite de membri ai triburilor exotice sau misiunilor diplomatice, la expediții etnografice organizate în țară de către angajați.

²² Jan Bujak, *Muzealnictwo etnograficzne w Polsce (do roku 1939)*. Pod redakcją: Anna Zambrzycka-Kunachowicz, Kraków, Uniwersytet Jagielloński, 1975, p. 26.

Aș îndrăzni să afirm că această expoziție are mici șanse de a-i captiva pe vizitatorii obișnuiți, părând mai degrabă dedicată unui public de specialitate. Ba mai mult, îi poate deconcerta pe neinițiați prin eclectismul său, fiindcă sala arată ca un parcurs labirintic printr-o atmosferă de semi-întuneric în care se intersectează măști rituale polineziene cu pipe huțule, ceramică africană cu bonete sileziene, întregul angrenaj eterogen fiind dominat sonor de replicile unor fragmente de film etnografic ce rulează pe câteva ecrane amplasate în jur.

În anii '70, pentru completarea inventarului din muzeu, s-au organizat apeluri publice pentru ca populația să doneze obiecte personale și chiar competiții naționale pe această temă, în care cele mai valoroase elemente erau recompensate cu diplome și bani. De exemplu, un astfel de concurs din 1975, intitulat sugestiv „Un dar pentru muzeu”, a condus la selectarea unui număr important de obiecte intrate în inventarul instituției.

În mod mai puțin explicabil, multe elemente etnografice au fost colectate și din activitatea organizației naționale responsabile în Polonia comunistă cu producerea artei populare în serie, *Cepelia*. Un fel de cooperativă meșteșugărească, bucurându-se de o mare popularitate și susținere guvernamentală în timpul regimului comunist în Polonia pentru că a creat locuri de muncă pentru „artiștii populari”, *Cepelia* (abreviere de la Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego) a fost o veritabilă fabrică de industrie artistică și populară, lucrând în colaborare cu Institutul de Design Industrial.

Efectul negativ al unei astfel de instituții asupra artei populare autentice a fost subliniat în deceniile postcomuniste de către antropologii polonezi, aceștia sugerând că *Cepelia* a preluat inițial elemente de origine populară certă, dar le-a distrus veridicitatea transpunându-le în kitsch prin popularizarea excesivă și producția industrială²³. Magazine de obiecte *Cepelia* pot fi zărite și astăzi în multe orașe poloneze, ele fiind principala sursă de suveniruri pe care turiștii străini le cumpără din țara lui Chopin.

²³ Ewa Klekot, *The Seventh Life of Polish Folk Art and Craft*, în „Etnološka tribina”. Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Zagreb, vol. 40, 2010, nr. 33, p. 71-85; Anna Weronika Brzezińska, „Made in «Polish village» – modern ethno-design vs. traditional culture of Polish countryside”, în *Art in contemporary cultural systems. Central and Eastern Europe*. Edited by Waldemar Kuligowski, Adam Pomieciński, Poznań, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2014, p. 52.

Pe ultimele panouri ale primei săli este clarificată și rațiunea pentru care a fost prezentată aici istoria repertoriului muzeal. Se arată că instituția se găsește acum la o răscruce de drumuri, iar decidenții destinului acesteia își pun întrebări cu privire la ce colecții să fie închise și ce ar trebui să conțină cele noi. Se insistă că muzeul se îndreaptă acum cu siguranță spre ilustrarea lumii contemporane și încearcă să renunțe la concentrarea exclusivă asupra universului rural.

Introducerea în colecții a unor exponate care ar fi fost considerate de întemeietorii etnografiei poloneze ca aparținând exclusiv creației individuale, cum ar fi opere de artă abstractă, ori faptul că muzeul nu se sfiește să achiziționeze obiecte de pe internet sunt noile strategii pe care conducerea instituției le urmează. Se pare că o influență hotărâtoare o exercită, din anul 2008, directorul Adam Czyżewski, absolvent al studiilor universitare de antropologie culturală la Universitatea Jaggielonă din Cracovia, pasionat de etnografierea spațiilor urbane și antropologie.

Dincolo de semnele de întrebare în privința viitorului, majoritatea exponatelor sunt demne de admirat. Începând din anul 2013, când muzeul a sărbătorit 125 de ani de la înființare, expoziția permanentă a fost organizată astfel încât să reflecte semnificațiile calendarului ritual. S-a dovedit astfel încă o dată cât de generoasă este această structură organizatoare pentru explicarea funcționării culturii tradiționale a sărbătorii.

Dominată de elemente din colecția poloneză a muzeului, deși se dorește evitarea cantonării în etnocentrism prin dimensiunea europeană din titlu, expoziția intitulată *Czas świętowania w kulturach Polski i Europy* („Timpul sărbătorii în cultura Poloniei și a Europei”) a fost realizată și din impulsul de a anula „concepția metafizică a culturii ca o entitate colectivă”, cum afirmă directorul Adam Czyżewski în prefața consistentului volum colectiv omagial dedicat analizei respectivei expoziții²⁴.

În cadrul acestei largi paradigme au fost plasate mai multe expoziții. Prima este destinată colecției de modele kinetostatice care ilustrează dansuri tradiționale din diferite țări (fig. 6). Această colecție a fost constituită pentru a fi prezentată la Expoziția Internațională de Artă și Tehnologie din Paris organizată în 1937. Redescoperite abia după 40 de ani în capitala Franței, au fost transferate la Muzeul Etnografic

²⁴ Adam Czyżewski, „Czas świętowania – założenia metodologiczne wystawy”, în *Czas świętowania w kulturach Polski i Europy*. Red.: A. Czyżewskiego, Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, 2013, p. 10.

din Varșovia. De remarcat sunt și machetele care ilustrează dansurile românești din Moldova și Bucovina din secțiunea est-europeană a respectivei colecții. În complementaritate cu dansul, este expus și un valoros inventar de instrumente muzicale vechi.

Cea mai mare parte a expoziției permanente este destinată costumelor populare (fig. 5, 8). Cele provenind din teritorii situate astăzi între granițele Poloniei sau din locuri aflate la un moment dat sub administrație poloneză sunt așezate după criteriul regiunilor de proveniență, de la Mazovia la Pocuția, de la ruteni la kașubi. Galeria costumelor europene reunește exponate din Rusia, Bielorusia, Ucraina, Slovacia, Cehia, Bulgaria, Macedonia, Ungaria, România, Finlanda etc. Vestimentației cotidiene sau de sărbătoare expusă, se adaugă și manechine îmbrăcate în costume rituale pregătite pentru manifestări din calendarul popular (fig. 9, 10). Un spațiu semi-deschis al sălii conține fotografii de colecție surprinzând desfășurarea *târgurilor* tradiționale atât de populare în întregul spațiu european, precum și obiecte frecvent comercializate în cadrul acestora.

O expoziție temporară amplasată la un alt etaj al muzeului îi introduce pe vizitatori în tipul clasic de expoziție, dar și spre începuturile muzeului numit, așa cum precizăm mai sus, „de industrie și agricultură”. Este vorba despre un inventar de obiecte folosite în gospodăria țărănească și în muncile agricole. Intenționat, acestea sunt ordonate unele după altele fără etichete sau explicații, creându-se impresia unei magazii sau arhive impresionante prin număr și complexitate.

Este cunoscut faptul că în muzeologia etnografică poloneză, sistematizarea exponatelor în funcție de activitățile agro-industriale desfășurate în mica economie țărănească s-a datorat unui ghid redactat de marele etnolog Kazimierz Moszyński încă din 1928²⁵. În cazul expoziției pe care am vizitat-o în muzeul din Varșovia, principiile lui Moszyński nu mai funcționează însă decât aparent. Curatorii nu și-au dorit să încurajeze cunoașterea lumii rurale, ci să sugereze probabil sentimentul apăsător de inventar nesfârșit cu care se confruntă ei înșiși în fiecare zi în depozite. Spre această concluzie m-a îndreptat și titlul expoziției: *Porządek Rzeczy* („Ordinea lucrurilor”).

Muzeul Etnografic din capitala Poloniei a publicat începând din anii '60 revista „Zeszyty Muzealne”, care însă și-a întrerupt existența

²⁵ Kazimierz Moszyński, *Etnografia w muzeach regionalnych*, Warszawa, Nasza Księgarnia, 1928, 78 p.

după două decenii. În 2009 s-a resimțit necesitatea unei publicații proprii, astfel apărând „Etnografia Nowa”. Așa cum indică și titlul revistei, aceasta găzduiește lucrări despre modalitățile de înnoire și restructurare a antropologiei muzeale, despre locul muzeului etnografic în cultura contemporană, despre raportul dintre tradiție și modernitate sau promovarea unor activități muzeale care să atragă interesul unor categorii nespecifice de vizitatori.

Un public căruia instituția varșoviană i se dedică în mod special este cel tânăr. În anul 2012, printr-un proiect finanțat din fonduri europene, câteva camere din clădirea muzeului au fost transformate în Muzeul copiilor pentru a găzdui evenimente, ateliere, ore speciale în cadrul cărora copiii sunt familiarizați, după nivelul lor de înțelegere, cu idei și practici din cultura populară poloneză și universală (fig. 7).

Muzeul Etnografic din Cracovia

Datorită inspectorului școlar Seweryn Udziela, membru fondator al Societății Etnologice Poloneze, filiala din Cracovia a respectivei asociații se înființează în 1903. Crearea unui muzeu etnografic în fosta capitală a Poloniei se număra demult printre planurile lui Udziela, căci el vedea această instituție ca o continuare firească a rolului pe care era obligată să și-l asume Societatea în promovarea culturii populare poloneze. El însuși acumulasă o bogată colecție de obiecte pe care le expune într-un spațiu improvizat din *Sukiennice* (Hala postăvarilor) – vechiul centru comercial din cetatea Cracoviei, și în Muzeul Național al orașului. În 1910, când polonezii au sărbătorit cu mult fast 500 de ani de la bătălia de la Grunwald împotriva teutonilor, atunci când a fost obținută una dintre cele mai strălucite victorii ale dinastiei Jagiellone, decizia lui Udziela de a contribui la exaltarea spiritului național a devenit și mai puternică²⁶.

În anul următor, în 1911, două camere dintr-o clădire de pe strada Studencki au devenit primul sediu al noului muzeu, pentru ca după câțiva ani curatorul să obțină un spațiu mai adecvat pe dealul Wawel-ului – palatul regal al regilor polonezi. Războiul, eforturile de recondiționare, aranjarea exponatelor au făcut ca deschiderea propriu-zisă a expoziției permanente să fie amânată până în 1921. Instalarea regimului comunist în perioada postbelică conduce la naționalizarea instituției, aceasta fiind până atunci administrată de Societate.

²⁶ Magdalena Dolińska, *Muzeum etnograficzne w Krakowie – wierność tradycji*, în „Lud”, t. 87, 2003, p. 87.

Un moment important în destinul muzeului este mutarea definitivă în fostul sediu al primăriei din Kazimierz (fig. 11) – cartier istoric al Cracoviei, faimos pentru faptul că a găzduit de secole comunitatea evreiască din fosta capitală. Construcția de arhitectură pseudo-renascentistă din piața Wolnica, datând din secolul al XVI-lea, a fost supusă după cea de-a doua conflagrație mondială unor reconstrucții intense, care întârzie până în 1951 debutul activităților cu publicul ale muzeului.

În ciuda epocilor și curentelor de idei pe care le-a traversat, muzeul din Kazimierz încearcă să respecte principiile de bază stabilite de Seweryn Udziela, potrivit cărora instituția muzeală trebuie „să redea viața oamenilor așa cum se desfășoară atât în timpul săptămânii, cât și în timpul sărbătorilor, în momente de bucurie sau tristețe”²⁷. Astăzi, expoziția permanentă își menține o bună parte din obiectele și instalațiile aduse aici de-a lungul timpului de curatorii principali, cei care au i-au definit și readaptat concepția de bază. De pildă, ideea reconstituirii camerelor tradiționale din prima parte a expoziției, situate la parterul muzeului, i se datorează lui Udziela. Se pare că interiorul camerei din regiunea cracoviană (*Izba krakowska*) păstrează încă unele din obiectele procurate special pentru aceasta de primul curator (fig. 13).

În 1951, Tadeusz Seweryn, succesorul lui Udziela, adaugă camera din Podhale (regiunea montană de la extremitatea de sud a Poloniei) (*Izba podhalańska*) și cea din Silezia inferioară (*Izba dolnośląska*), aducând de pe teren nenumărate artefacte, de la structuri ale pereților la țesături de interior și mobilier pictat. Din lipsă de spațiu, camera din Podhale a fost concepută în așa fel încât să îmbine atât caracteristici ale încăperii cu vatră, numită *izba czarna* sau *kuchnia* („bucătăria”), cât și ale celei curate, pe care polonezii o numesc în mod sugestiv „albă” (*izba biała*).

Provenită din aria de confluență cu spațiul german și fiind caracteristică secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, camera sileziană încântă ochiul vizitatorului prin bogăția de culori specifică acestei regiuni. Ornamentele florale domină mobilierul pictat, iar vesela indică pătrunderea timpurie a materialelor de calitate superioară, ca porțelanul și faianța, în cultura burgheză a germanilor și moravilor stabiliți aici.

Astfel așezate una după alta, cele trei camere au darul de a semnala contrastul concludent între tipurile diferite de civilizație care s-au suprapus pe teritoriul polonez dând naștere unui amestec original:

²⁷ Seweryn Udziela, *Muzeum Etnograficzne w Krakowie*, în „Lud”, t. 10, 1905, p. 326.

cea a lemnului, din Carpații polonezi, unde s-au așezat încă din veacurile XII-XIV păstorii valahi, cea a voievodatului Poloniei Mici (Małopolska), îmbinând elemente de cultură veche urbană cu cele țărănești galițiene, și civilizația central-europeană a burgului silezian.

Spre a completa prezentarea interiorului cu particularitățile arhitecturii vernaculare ale caselor privite din exterior, Roman Reinfuss, un alt important director al muzeului a adăugat pe holul primei săli machete la scara 1:10 ale unor locuințe tipice pentru zonele etnografice Cașubia, Cracovia, Łowicz, Kurpie și Orawa²⁸ (fig. 12).

Tot Tadeusz Seweryn are inițiativa de a construi, după același model al redării unor interioare într-o sală de expoziție – strategie muzeografică situată la granița dintre sistemul muzeului etnografic de tip clasic și cel de tip Skansen –, câteva ateliere de industrie țărănească: o piuă pentru împâslirea țesăturilor de lână, o presă de ulei, un atelier de olărit (cu roata olarului și cuptorul de ars) (fig. 14) și altul de fierărit.

În strânsă dependență cu aceste spații de exercitare a îndeletnicirilor seculare, trebuie să plasăm și încăperile din restul expoziției permanente destinate ocupațiilor tradiționale, amenajate după aceleași principii muzeografice prezentate de Kazimierz Moszyński în cartea sa din 1928. Aici, se pot vedea uneltele agricole de mare vechime, instalații de prelucrare a materiilor prime alimentare brute în gospodăria țărănească destinate hranei sau vestimentației. Un vechi război de țesut este una dintre piesele cele mai interesante ale colecției, obiect adus oarecum la viață prin intermediul unui scurt film ce prezintă o bătrână care îl folosește, film ce rulează mereu pe un ecran plasat în apropiere.

În sălile dedicate obiceiurilor sunt expuse deopotrivă obiecte reprezentative și fotografii de arhivă care ilustrează modul și contextul de utilizare al respectivelor obiecte. Sălile cu exponate ilustrând obiceiurile ciclului familial beneficiază de un spațiu mai restrâns decât cele din ciclul calendaristic, poate și fiindcă cele din urmă sunt menite să pună la dispoziția agenților rituali un inventar mai consistent și mai spectaculos de obiecte reprezentative. Am apreciat însă faptul că, pentru a oferi o imagine grăitoare asupra evenimentelor esențiale ale vieții familiilor poloneze din trecut, curatorii au întrebuițat fotografii de mare valoare din bogata fototecă a muzeului, multe dintre acestea fiind probabil rezultatul campaniilor etnografice ale ilustrațiilor etnologice cracoviene (fig. 17).

²⁸ *Polska Kultura Ludowa*, Kraków, Muzeum Etnograficzne Im. Seweryna Udzieli w Krakowie, 2007, p. 11-12.

Pe lângă ilustrațiile care documentează propriu-zis actele ritual-ceremoniale din cadrul nașterii, al nunții și al înmormântării s-au alăturat altele ce surprind momente specifice vârștelor intermediare din trecutul polonezilor. Aceste fotografii au în centrul lor grupuri de școlari de acum un veac ori evocă dansul tinerilor satului, dar redau și dezolarea de pe chipul soldaților polonezi abia întorși de pe fronturile celui De-al Doilea Război Mondial.

Unele dintre aceste imagini au o mare valoare documentară, îndemnând vizitatorii specializați la reflecție și analize comparative. De exemplu, o imagine dintr-un cimitir din partea bielorusă a Polesiei (fig. 18) arată câteva morminte cu căsuțe, un obicei funerar de o mare vechime și care, așa cum a sugerat Petru Caraman, era mai bine răspândit în spațiul etnocultural est-european²⁹.

Prezența motivelor poetice *căsuțele pe morminte* și *sicriele cu ferestre* din poezia bocetelor și a cântecelor funebre românești, observate prima dată de Teodor T. Burada în Bucovina, precum și documentarea unor morminte propriu-zise cu adăposturi la populații primitive, îl conduc pe Caraman la ideea că acestea ar reprezenta o reducere a înmormântărilor pe platforme sau suspendate. Mai apoi, Ion H. Ciubotaru a reușit să confirme și să dezvolte existența acestui străvechi rit funerar cu ajutorul informațiilor din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei de la Iași³⁰.

Nu întâmplător, sursele principale care l-au inspirat pe strălucitul absolvent român al Universității Jagiellone în lămurirea acestei probleme proveneau din lumea slavă. Unul dintre cei dintâi și cei mai mari etnologi polonezi, Adam Fischer a vorbit de timpuriu despre existența în Polesia a mormintelor „inversate” (*narbuy*), numite și *kolody* („împrejmuire”). În perioada interbelică, Fischer afirma că acestea puteau fi zărite încă în Bielorusia, dar și pe unele teritorii finlandeze și rusești³¹.

La doar câțiva ani după Fischer, un faimos explorator și intelectual polonez, Ferdynand Antoni Ossendowski, călătorind prin

²⁹ Petru Caraman, *Porțile monumentale ale României. Considerații asupra genezei și semnificației lor*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (AMEM), Iași, nr. VI, 2006, p. 27-29.

³⁰ Ion H. Ciubotaru, *Obiceiuri funebre din Moldova în context național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 323-330.

³¹ Adam Fischer, *Lud polski. Podręcznik etnografii Polski*, Lwów-Warszawa-Kraków, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1926, p. 127.

Polesia, această „junglă poloneză”, cum au botezat-o drumeții ce și-au făcut greu cale prin mlaștinile ei nesfârșite, observa și el aceste morminte. I-au atras atenția prin faptul că deasupra lor se aflau trunchiuri scobite de copac sau căsuțe de lemn în care oamenii depuneau ofrande mai ales de Ziua Tuturor Sfinților, atunci când se credea că sufletele morților se întorc temporar și se odihnesc în ele³².

În cadrul ciclului calendaristic, obiceiurile de iarnă domină ca număr și importanță, acestea bucurându-se de o mare popularitate la polonezi, ele pătrunzând de timpuriu în cultura urbană a cracovienilor. Măștile de Irozi (*Herody*), capre, cai, stele, scene ale Nașterii (*Szopka*), măști diverse de demoni refac atmosfera satului polonez din timpul acestui ciclu calendaristic (fig. 20, 21 și 22). Sunt expuse, de asemenea, și instrumente muzicale tradiționale de care se ajutau colindătorii (fig. 19), iar sunetul unora dintre ele poate fi ascultat de vizitatori la căștile speciale aflate în apropiere.

Obiceiurile de vară sunt și ele adecvat ilustrate prin ornamente rituale din spice, exemplare din „ultimii snopi” (fig. 24) ș.a. Expoziția permanentă este completată de galeria costumelor populare, cele mai bine reprezentate fiind cele din jumătatea sudică a teritoriului polonez (fig. 16).

Dacă muzeul din Varșovia își propune să introducă noi și revoluționare categorii de exponate, cel din Cracovia pare să se limiteze la a propune un stil de expunere mai atrăgător, dar păstrând colecțiile clasice principale. Planurile de mai lungă durată ale curatorilor cracovieni, prezentate în lucrările de specialitate redactate de muzeografii de aici³³, s-au materializat deja în transformările prin care a trecut sala destinată obiceiurilor de primăvară.

Nu întâmplător, inițiativa a pornit de la transformarea colecției reprezentând anotimpul revigorării naturii, expoziția fiind intitulată în dublu sens: *Od-nowa* („Din nou”). În centrul încăperii se înalță un copac stilizat ale cărui ramuri se întind pe toată suprafața plafonului, iar în jurul lui, de-a lungul pereților, sunt plasate elemente caracteristice ritualurilor care anticipează și însoțesc sărbătoarea pascală (fig. 23). Peretele destinat prezentării ouălor încondeiate (selectate din colecția de peste 8.000 deținută de muzeu) este încadrat, ca într-o ramă, de înscrierea termenilor populari care denumesc ornamentele specifice

³² Ferdynand Antoni Ossendowski, *Polesie*, Poznań, Wydawnictwo Polskie R. Wegnera, 1934, p. 120.

³³ Katarzyna Barańska, *Muzeum etnograficzne. Misje, struktury, strategii*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004, passim.

acestora (fig. 15). Ceilalți pereți au fost transformați în vitrine pentru costumele rituale purtate de colindătorii de primăvară, măști demonice din alaiul carnavalului organizat înaintea Postului mare sau ramurile de salcie decorate cu panglici și flori din hârtie (*Palma wielkanocna*) pe care polonezii le folosesc în Duminica Floriilor și care abundă în piețele și în casele lor în preajma acestei sărbători (fig. 3).

Ca și colegii lor din Varșovia, muzeografi cracovieni dau o mare importanță organizării de ateliere și sesiuni speciale pentru elevi. Etno-educația, așa cum numesc ei această ramură a activității muzeografice – recomandată la nivel oficial în toate muzeele poloneze³⁴ –, presupune implementarea de proiecte de scurtă sau lungă durată în parteneriat cu școlile din regiune, în cadrul cărora copii experimentează metode etnografice conform vârstei lor.

De exemplu, anul trecut, în cadrul proiectului intitulat *Etnografia: teren dzialania* („Etnografia: teren de acțiune”), elevi de școală primară au învățat că acest domeniu presupune în primul rând o atenție crescută asupra locurilor și lucrurilor din mediul lor de viață³⁵. Pedagogi și muzeografi deopotrivă au creat un caiet-ghid pe care elevii l-au folosit pentru a reuși să descopere lucruri noi despre repere ale patrimoniului cultural local.

Interesul de a dezvolta moduri interactive de analiză și înțelegere a culturii populare și promovarea etno-educației pot fi integrate într-o mai veche strategie a „muzeului ca laborator”³⁶, fiind mereu în corelație cu cercetarea de teren, precum și cu metodele propuse de etnologie și antropologie³⁷. Este o strategie care se pliază eficient tocmai pe vocația și mijloacele unui muzeu etnografic și care este acum activ pusă în practică de curatorii de la instituția cracoviană³⁸.

³⁴ Dorota Folga-Januszewska, *Muzea w Polsce, 1989-2008*, în „Muzealnictwo”, Warszawa, vol. 50, 2009, p. 39.

³⁵ Svetlana Alpers, „The Museum as a Way of Seeing”, în *Exhibiting Cultures...*, p. 25.

³⁶ Muzeul etnografic – ca un laborator (pol. *laboratorium kultury*) pentru studenți și cercetători a fost implementat încă din 1925, când a fost creat Muzeul Etnografic din Vilnius, atunci parte a Comunității Polono-Lituaniene (cf. J. Bujak, „Rozwój muzealnictwa etnograficznego i ochrony kultury ludowej w Polsce w latach 1918-1939”, în *Funkcje patriotycznego muzealnictwa etnograficznego w Polsce*, Warszawa, Państwowe Muzeum Etnograficzne, 1980, p. 38).

³⁷ Katarzyna Waszczyńska, „Zbiory, kolekcje, muzea regionalne. Etnolog/antropolog a warsztat muzealnika”, în *Antropologia stosowana*. Pod redakcją: Maciej Ząbek, Warszawa, Uniwersytetu Warszawskiego, 2013, p. 121 și urm.

³⁸ Katarzyna Barańska, *Wiatr w żaglach, czyli misja Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie*, în „Zarządzanie w kulturze”, Kraków, tom 7, 2006, p. 22.

Muzele etnografice – vechi și noi orientări

Cum era de așteptat, acest val de înnoiri nu a ocolit nici muzeografia etnografică, deși am observat, vizitând recent câteva muzee și parcuri etnografice mai mari sau mai mici din zona de sud și centrală a Poloniei, că majoritatea își păstrează încă stilul clasic, convențional de prezentare a artei și culturii populare poloneze, la care sunt adăugate uneori elemente europene și mai puțin obiecte specifice societăților exotice.

În ciuda a ceea ce se poate observa din poziția vizitatorului străin în expozițiile permanente ale muzeelor etnografice din țara de baștină a lui Malinowski, o dezbatere intensă se desfășoară în ultimele două decenii în cercurile muzeografilor de profil de aici. Din această dezbatere răzbate dorința de a aduce un nou public în instituțiile muzeale, de a sparge canoanele vechi de expunere și de a deschide spațiul muzeal pentru elemente considerate până acum câțiva ani nespecifice.

În 1993, în cadrul unei sesiuni de comunicări despre viitorul muzeografiei desfășurată în cadrul Muzeului Sileziei din Katowice, Aleksander Jackowski, un respectat specialist în arta populară poloneză, editorul revistei „Konteksty”, pe care am menționat-o mai sus, prezenta o lucrare intitulată, premeditat, contrariant *Czy wymyślilibyśmy dzisiaj muzea etnograficzne?*³⁹ (*Să inventăm azi muzee etnografice?*).

Jackowski a sperat astfel să atragă atenția că rolul asumat în mod tradițional de către muzele etnografice trebuie să rămână același în epoca noastră, dar că acestea trebuie să înceteze de a mai fi locuri ale culturii înalte, „necropole naționale”. Muzeul etnografic din zilele noastre trebuie să genereze dialoguri, schimburi interculturale, și chiar amuzament prin folosirea de mijloace audio-vizuale atractive și tehnologie specifică ce încurajează interacțiunea publicului cu diversele colecții ale muzeului.

Raportându-se la impulsul generat de Jackowski, antropologul Czesław Robotycki readuce în discuție această temă în cadrul simpozionului jubiliar din 2008 al Muzeului Etnografic din Varșovia: *Muzeum Etnograficzne w XXI wieku – tradycja, nowoczesność, zmiana* („Muzele etnografice în secolul al XXI-lea – tradiție,

³⁹ Aleksander Jackowski, *Czy wymyślilibyśmy dzisiaj muzea etnograficzne?*, în „Śląskie Prace Etnograficzne”, Katowice, t. 2, 1993, p. 27-30.

modernitate, schimbare”). Regretatul antropolog cracovian, fost director al Institutului de Etnologie și Antropologie Culturală al Universității Jagiellone, nu neagă nevoia de muzeu etnografic astăzi⁴⁰, cu toate că el însuși a fost un ideolog și mentor al noii antropologii poloneze⁴¹.

Dezbateri cu privire la destinul muzeelor etnografice europene s-au creionat recent și în alte contexte, nefiind, desigur, un fenomen exclusiv polonez. Întrebări precum „Ce să facem cu muzeele de etnologie națională? Ce să facem din ele?”⁴² aparțin unei retorici curente. Punctul culminant al acestei îngrijorări a fost articolul șocant al lui Jean Jamin din 1998: *Faut-il brûler les musées d'ethnographie?*⁴³ (*Trebuie oare să ardem muzeele de etnografie?*), urmat, la nivel instituțional, de conferința internațională *Beyond Modernity – Do Ethnographic Museums Need Ethnography?* („Dincolo de modernitate – Oare muzeele etnografice au nevoie de etnografie?”), organizată în 2012 de Museo Nazionale Preistorico Etnografico Pigorini din Roma.

Apariția muzeelor etnografice în secolul al XX-lea a fost interpretată retroactiv drept o ofensivă împotriva omogenizării culturale impulsionată de creșterea vertiginoasă a pieții economice globale din lumea capitalistă. Vocile critice ale postmodernismului târziu insistă asupra faptului că muzeele etnografice nu sunt altceva decât instrumente politice menite să demonstreze unitatea teritorială și etnică a poporului care le găzduiește. Încărcătura lor identitară pusă în slujba statului validează și valorizează excesiv punctul de vedere naționalist.

Însă, dimpotrivă, mondializarea acerbă, amenințând cu ștergerea diferențelor etnice, pare un argument pentru siguranța viitorului acestor instituții. Impunerea ideii naționale poate coexista cu promovarea

⁴⁰ Czesław Robotycki, *Czy można współcześnie tworzyć muzea etnograficzne?*, în „Etnografia Nowa”, Warszawa, nr. 1, 2009, p. 7-12.

⁴¹ Idem, *The Anthropology of Culture in Poland. A Finished Project*, în „Lud”, vol. 79, 1995, p. 69-86.

⁴² Camille Mazé, *Quel(s) musée(s) pour quelle(s) Europe(s)? Reconversions de musées d'ethnologie nationale et création des „musées de l'Europe”*, în „Martor”, București, nr. 11, 2006, p. 110.

⁴³ Jean Jamin, *Faut-il brûler les musées d'ethnographie?*, în „Gradhiva”, Paris, nr. 24, 1998, p. 65-70.

universalului (și faptului că universalul este alcătuit dintr-o mulțime de fenomene particulare). Transpunerea națiunii în termeni culturali presupune și punerea în evidență a regiunilor care o alcătuiesc, a stilurilor diverse, a curenților de influență dinspre națiunile vecine. Nu pot lipsi, așa cum arăta Ion Chelcea în articolul său manifest prilejuit de fondarea Muzeului Etnografic al Moldovei din Iași, elementele culturale ale minorităților⁴⁴.

Critica ideii de muzeu etnografic rezultă de multe ori și din confuzia făcută între muzeele etnografice naționale din estul Europei și cele etno-antropologice din Occident, acestea din urmă punând accent pe obiectele aduse de la populațiile exotice extra-europene, aduse ca trofee ale cuceririlor coloniale⁴⁵. Din cauza îndepărtării geografice și culturale dintre public și lumea expusă, muzeul antropologic nu reușește să depășească faza *cabinetului de curiozități* din Renaștere, ai căror urmași sunt dioramele și reconstrucția osificată, rece a vieții nativilor. În plus, prin incapacitatea lor de a reda ordinea naturală a lucrurilor din societățile exotice de unde obiectele respective provin, muzeele antropologice nu se îndepărtează prea mult de colecțiile private ale patricienilor romani și nobililor Evului Mediu, unde s-a creat, cum observa Umberto Eco, „pasiunea acumulării și a creșterii *ad infinitum*”⁴⁶.

Se poate afirma că, spre deosebire de muzeele de obiecte exotice, în muzeele etnografice din Europa estică exponatul de dincolo de sticlă nu mai este un semn străin și rece al unei civilizații îndepărtate. De la începuturile lor, muzeele etnografice naționale aveau menirea, conform statutului lor, de a colecționa și a conserva exponatele pentru generațiile actuale și cele viitoare.

În zilele noastre, ele tind să reflecte și schimbările socio-culturale, să reacționeze la nevoile publicului, să-și împartă autoritatea, colaborând mai îndeaproape cu publicul, devenind un spațiu polifonic prin excelență. Renunță astfel la vechiul statut de „îndrăzneț turn de

⁴⁴ Ion Chelcea, *Acțiunea de colectare a obiectelor etnografice de muzeu și problemele legate de aceasta*, în AMEM, nr. VI, 2006, p. 83-84.

⁴⁵ Ivan Karp, „Culture and representation”, în vol. *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*. Edited by Ivan Karp, Steven D. Lavine, Washington-London, Smithsonian Institution Press, 1991, p. 16.

⁴⁶ Umberto Eco, *Vertigo. Lista infinită*. Traducere de Oana Sălișteanu. Documentare și traducere de G.-M. Iuga, București, Editura RAO, 2009, p. 165.

fildeș al adevărului absolut și al certitudinii”⁴⁷ sau, conform expresiei care sugerează pertinent schimbarea muzeologică actuală, de la un *templu*, muzeul fiind de dorit să devină un *forum*.

* *

*

Din perspectiva științelor etnologice și a instituțiilor circumscrise acestora, Polonia oferă vizitatorului străin o varietate de idei și viziuni, un peisaj al contrastelor între moștenirea valoroasă a trecutului și impulsul de a stabili noi prerogative pentru viitor. Va fi interesant de observat ce anume va rezista probei timpului și cât de mult se poate sincroniza antropologia poloneză la abordări străine atâta timp cât trebuie să-și asume, totuși, conservarea respectivei moșteniri.

ILUSTRĂȚII

Fig. 1. Vistula văzută de pe dealul castelului Wawel

⁴⁷ Maria Camilla de Palma, „Exhibition-ism”, în *European Museum in the 21st century: Setting the Framework*. Edited by Luca Basso Peressut, Francesca Lanz și Gennaro Postiglione, vol. 1, Politecnico di Milano, 2013, p. 177.

Fig. 2. Paradă a nobililor polonezi în centrul Cracoviei, cu ocazia unei sărbători naționale

Fig. 3. *Palma wielkanocna* („ramuri de Florii”) în piața veche din Cracovia

Fig. 4. Muzeul Etnografic din Varșovia

Fig. 5. Costume populare⁴⁸

⁴⁸ Imaginile de la fig. 5-10 sunt de la Muzeul Etnografic din Varșovia.

Fig. 6. Modele kinetostatice ilustrând un dans din sud-vestul Poloniei

Fig. 7. Muzeul copiilor

Fig. 8. Aspecte din expoziția permanentă

Fig. 9. Obiceiuri de iarnă

Fig. 10. Obiceiuri de vară

Fig. 11. Fosta primărie din Kazimierz, sediul actual al Muzeului Etnografic din Cracovia

Fig. 12. Machetă de casă tradițională⁴⁹

Fig. 13. Cameră cracoviană

⁴⁹ Imaginile de la fig. 12-24 sunt de la Muzeul Etnografic din Cracovia.

Fig. 14. Atelier de olărit

Fig. 15. Ouă încondeiate

Fig. 16. Costume populare

Fig. 17. Fotografii de arhivă cu țărani din Podhale

Fig. 18. Imagine de arhivă cu morminte

Fig. 19. Instrumente muzicale tradiționale

Fig. 20. Konik („Căluț”)

Fig. 21. Alai cu obiceiuri de iarnă

Fig. 22. Obiceiuri de iarnă

Fig. 23. Obiceiuri de primăvară

Fig. 24. „Ultimul snop”